

DOI: [10.32702/2307-2156-2019.9.24](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.9.24)

УДК 351:342.2

С. В. Лізаковська,

*к. держ. упр., доцент, викладач кафедри соціології і військової історії Військово-морської академії імені Героїв Вестерплатте в м. Гдиня, Польща
ORCID ID: 0000-0002-1524-2673*

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ З ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

S. Lizakowska,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Lecturer of the Department of Sociology and Military History, Polish Naval Academy named after the Heroes of Westerplatte, Gdynia, Poland

COOPERATION OF PUBLIC AUTHORITIES WITH CIVIL SOCIETY INSTITUTES IN CENTRAL EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

В статті аналізується та узагальнюється досвід співпраці органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства в країнах Центрально-Східної Європи.

Розкрито базові принципи, які лежать в основі демократичного та належного управління. Визначено сучасні тенденції розвитку відносин між владою і громадськістю в країнах Центрально-Східної Європи.

В статті підкреслено необхідність імплементації позитивного досвіду країн, які апробували в практиці механізми розвитку взаємодії органів влади з громадянським суспільством.

Охарактеризовано державну політику в країнах Центрально-Східної Європи щодо співпраці органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства. Доведено, що складовим елементом демократичного суспільства є громадська активність – ініціативна, активна і добровільна участь людей у виробленні та реалізації політики на різних рівнях і в різних сегментах життєдіяльності суспільства.

The article is devoted to the study and generalization of the cooperation experience between public authorities and civil society institutes in Central Eastern European countries.

Basic principles that underlie democracy and proper management are outlined. Five basic principles that underlie democracy and proper management: public institutes must work more openly; the effectiveness of EU program measures depends on ensuring broad public participation; clearly defined roles and responsibilities of different parties in legislative and executive processes; program measures must be effective, timely and bring the necessary results on the basis of clearly defined tasks; measures and actions must be consistent and clear.

It is determined that the system of real local self-government and self-organization of citizens began to spread in the countries of Central and Eastern Europe since the 1990s. In order to address the problem of small, unsecured communities, various and optimal tools are used in different countries of the region.

The current trends in developing relations between the government and the public in countries of Central and Eastern Europe are as follows: CSIs of society play an important role in the modern political process; responsibilities and field of the CSIs' activities have expanded significantly, with a growing number of issues facing CSIs; expansion of the competence sphere combined with greater responsibility; the civil society sector and public authorities are concerned that the CSIs involved in the decision-making process represent true interests of citizens; accountability, transparency and openness have become key principles in the relationship between government and civil society.

Specifics of civil mechanisms controlling the activities of executive bodies and their decisions are revealed. The most common and effective way to monitor the public policy effectiveness is participation of CSIs representatives herein.

The state policy in Central Eastern European countries concerning the cooperation of public authorities and civil society institutes is described.

Analysis of the Central Eastern European countries experience in the field of establishing civil society institutes proves the social component is an element of a democratic society - an initiative and voluntary participation of people in policy development at different levels and in different segments of society's life.

Ключові слова: *Болгарія, взаємодія, відкритість, громадська участь, демократія, Естонія, ефективність, Європейський Союз, інститути громадянського суспільства, Латвія, Литва, належне управління, органи державної влади, партнерські стосунки, підзвітність, Польща, прозорість, Угорщина, Центрально-Східна Європа, Чехія.*

Key words: *Bulgaria, cooperation, openness, public participation, democracy, Estonia, efficiency, European Union, civil society institutes, Latvia, Lithuania, proper management, partnership, accountability, Poland, transparency, public authorities, Hungary, Central Eastern Europe, Czech Republic.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Вагомим чинником побудови нової держави, заснованої на демократичних цінностях при переході від тоталітарної форми правління до демократії, є вивчення та впровадження ефективних моделей зарубіжного досвіду, який втілений в життя. Це допомагає уникнути як небажаних наслідків, так і додаткових витрат часу на пошук, розробку і практичну реалізацію того, що вже знайдено й успішно працює у світі.

Важливо зазначити, що невід'ємним елементом сталої демократії у публічному житті країн Європейського Союзу є активна діяльність громадянських організацій.

Усвідомлюючи, що організації громадянського суспільства відіграють важливу роль посередників у широкому політичному діалозі, Європейська комісія у 2001 році проголосила громадську участь одним із п'яти базових принципів належного управління. У Білій книзі «Європейське врядування» Європейська комісія подала чіткий сигнал: «Якість, актуальність та ефективність політики ЄС залежить від забезпечення широкої громадської участі на всіх ланках політичного ланцюжка – від задуму до імплементації. Посилення громадської участі може сприяти посиленню віри в кінцевий результат цієї політики та інституцій, які проводять її в життя [6, с. 56–57].

Європейські країни системно залучають громадян та їх об'єднання до формування та реалізації державної політики в усіх сферах. Це дозволяє звільнити державу від реалізації окремих надмірно обтяжливих для неї соціальних завдань із збереженням високих соціальних стандартів для населення, підвищувати якість політичних і публічно-правових рішень через урахування потреб населення, альтернатив і можливих наслідків цих рішень.

Країни Європейського Союзу мають значний досвід щодо взаємодії органів державної влади з громадськістю на засадах побудови взаємної довіри з метою досягнення соціальної інтеграції, покращення умов життя і сталого розвитку суспільства.

Отже, успіх демократичних перетворень потребує своєрідного підґрунтя у вигляді розвинених інститутів громадянського суспільства, що діють за принципами демократичного узгодження інтересів між групами, а також визнання і впровадження постулатів європейської ідентичності [8].

Мета статті полягає в аналізі та узагальненні досвіду співпраці органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ).

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема теоретико-методологічної розробки проблематики співпраці органів державної влади з інститутами громадянського суспільства присвячено праці вітчизняних науковців, серед яких: Є. Головаха, В. Дубінський, Г. Зеленька, А. Колодій, С. Копилов, А. Кулумджиев, М. Лендєл, О. Михайловська, В. Нечитайло, Ф. Рудич, В. Степанков, А. Халецький та ін.

Формулювання завдань. У процесі дослідження сутності, змісту і розвитку співпраці органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства в країнах ЦСЄ були сформульовані наступні завдання:

- розкрити базові принципи, які лежать в основі демократії та належного управління;
- визначити сучасні тенденції розвитку відносин між урядом і громадськістю в країнах ЦСЄ;
- розкрити механізми громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади та прийняттям ними рішень;
- охарактеризувати державну політику в країнах ЦСЄ щодо співпраці органів державної влади з інститутами громадянського суспільства.

Вклад основного матеріалу дослідження. У Білій книзі «Європейське врядування» Європейська комісія стверджує, що демократичні інститути європейського і національного рівня повинні докласти всіх зусиль, аби «відновити зв'язок» зі своїми громадянами і тим самим підвищити ефективність державного управління. Наголошено: поставлене завдання можна виконати лише шляхом посилення громадської участі в політичному процесі та впровадження відкритих і прозорих процедур прийняття рішень. Європейська комісія зобов'язалася:

- надавати в режимі он-лайн актуальну інформацію про підготовку програмних заходів на всіх етапах прийняття рішень;
- установити та опублікувати мінімальні стандарти проведення консультацій;
- посилити спілкування з широкою громадськістю щодо питань загальноєвропейського значення, тим самим даючи людям змогу контролювати процес прийняття рішень на всіх його етапах;
- в окремих сферах діяльності встановлювати партнерські відносини, які виходять за рамки мінімальних стандартів і зобов'язують Комісію проводити додаткові консультації [6, с. 16].

Європейська комісія також сформулювала п'ять базових принципів, які лежать в основі демократії та належного управління:

- відкритість: державні інституції мають працювати більш відкрито. Вони повинні користуватися доступною й зрозумілою для широкого загалу мовою. Це має особливе значення для посилення довіри до складних державних інституцій;
- участь: якість, актуальність і ефективність програмних заходів ЄС залежить від забезпечення широкої громадської участі по всій довжині політичного ланцюжка – від початкового задуму до реалізації;
- підзвітність: необхідно більш чітко визначити ролі різних сторін у законодавчому та виконавчому процесах. Кожна інституція ЄС повинна роз'яснювати і брати на себе відповідальність за свою діяльність;
- ефективність: програмні заходи мають бути ефективними, своєчасними і приносити необхідні результати на основі чітко поставлених завдань, оцінки майбутнього ефекту і минулого досвіду;
- послідовність: заходи і дії мають бути послідовними і добре зрозумілими. Узгодженість вимагає сильного політичного керівництва і почуття відповідальності з боку державних інституцій. Це дасть змогу забезпечити послідовний підхід у рамках великої та складної системи [6, с. 17].

Науковець М. Лендєл зазначає, що починаючи з 1990-х років система реального місцевого самоврядування і самоорганізації громадян почала поширюватися й у країнах Центральної і Східної Європи. Для врегулювання проблеми існування малих, а отже, не забезпечених ресурсами, громад у різних країнах використовуються різні специфічні інструменти: у Польщі – стандарт, що територія локальної спільноти має мати достатній потенціал для надання громадських послуг і її межі можуть бути зміненими лише рішенням національного парламенту, у Болгарії – норма, що мінімальна кількість жителів має складати 6 тис. осіб, Естонії – 3,5 тис., Латвії – 5 тис. осіб. В Естонії держава підписує контракт з амальгованими місцевими спільнотами, надаючи їм пріоритетну бюджетну підтримку, зокрема, для реалізації великих інфраструктурних проєктів [4].

У дослідженні експерта ОБСЄ А. Кулумджиева описані сучасні тенденції розвитку відносин між урядом і громадянами в контексті зміцнення взаємної довіри та забезпечення належного управління, що сприяє демократії, верховенству права та усталеному економічному розвитку. А. Кулумджиев представив зразки міжнародної, європейської і національної практики та ідеї, в яких знаходять вираз наступні основні тенденції:

- інститути громадянського суспільства (ІГС) відіграють важливу роль у сучасному політичному процесі. Вони сприймаються як цінні партнери, що приносять додаткові переваги і полегшують розробку та проведення в життя урядової політики;
- ІГС повинні бути ефективними та активними партнерами, вносити конструктивні й добре збалансовані зауваження і пропозиції, тобто стати складовим елементом процесу прийняття рішень;
- обов'язки та поле діяльності ІГС значно розширилися, і на всіх рівнях управління: міжнародному, європейському, національному, регіональному та місцевому – до відання ІГС належить дедалі більша кількість питань;
- розширення сфери компетенції поєднується з більшою відповідальністю. Від ІГС очікують і вимагають дотримання тих же стандартів поведінки, що й від органів державної влади;

– сектор громадянського суспільства та органи державної влади спільними зусиллями дбають про те, щоб ІГС, залучені до процесу прийняття рішень, представляли істинні інтереси громадян;

– підзвітність, прозорість і відкритість стали ключовими принципами, які однаково поширюються на всіх партнерів у відносинах між урядом і громадянським суспільством [6, с. 102– 103].

Отже, вагомим елементом активної часті в державотворчому процесі громадянського суспільства в ЄС є розвиток механізмів публічних консультацій між вищими органами ЄС та громадськими інституціями. Посиленню ролі громадського сектору сприяє те, що громадські організації стають дедалі впливовішими акторами не лише як виразники інтересів професійних об'єднань чи роботодавців, а й завдяки праці в соціальній сфері. Завдяки сформованим механізмам публічних консультацій ІГС і їхні об'єднання беруть участь у консультаціях з національними й загальноєвропейськими владними структурами щодо забезпечення продуктивнішої імплементації ініціатив і політики ЄС у їхніх країнах.

Таким чином, можна погодитися з твердженням І. Ткаченка: «У системі розвиненої демократії, котрою є Європейський Союз, користуючись створеними сприятливими умовами для розвитку громадянського суспільства і його залучення до управління об'єднанням, існує велика кількість інституцій, які з'єднують суспільство й уряд і відіграють вирішальну роль у розвитку демократії. Важливо також розуміти роль громадянського суспільства як інструменту, що забезпечує зворотний зв'язок між органами ЄС і громадянами країн-членів» [10].

Діяльність, спрямована на задоволення суспільних інтересів, потребує як від громадянського суспільства, так і від органів влади відкритості, почуття відповідальності та готовності давати звіт про свою діяльність. Саме тому взаємодія влади з громадськістю через інформаційні ресурси є важливим інструментом налагодження партнерських стосунків між ними, поліпшення діяльності самої влади.

Проблема налагодження партнерських стосунків між органами влади та ІГС, вирішується наявністю відповідного рівня інформаційних технологій та забезпечення ними як органів влади, так й ІГС. Взаємодія влади з громадськістю через інформаційні ресурси є важливим інструментом налагодження партнерських стосунків між ними, поліпшення діяльності самої влади. Громадські об'єднання мають впливати на державу, органи публічної влади, посадових осіб, а кожен громадянин повинен усвідомити свою причетність у формуванні та здійсненні узгодженої державної комунікативної політики [5].

Розробка механізмів громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади та прийняттям ними рішень, з дотриманням прав і свобод громадян, ґрунтується на відкритості, прозорості, звітності інститутів влади перед громадськістю в публічній формі на засадах інформаційної відкритості, що передбачає:

– прозорість, гласність і доступ засобів масової інформації та інститутів громадянського суспільства до офіційної інформації з метою боротьби з корупцією та надання відкритої та достовірної інформації для ефективної взаємодії між сторонами;

– активну комунікацію із громадськими організаціями стосовно завдань і обов'язків органів державної влади, а також рішень, які ними приймаються; визначення взаємних, прозорих і доступних каналів спілкування й інформування про ці канали зацікавлених груп і громадськості;

– надання необхідної інформації з уточненням за необхідності її конфіденційності та гарантуванням конфіденційності інформації, отриманої на тих же умовах від іншої сторони з метою достатньої обізнаності предмету співробітництва;

– популяризацію й підтримку через засоби масової інформації та у публічних виступах політики взаємного співробітництва [5].

Доктор економічних наук О. Михайловська доводить, що протягом 1996–2005 рр. важливого значення в країнах ЦСЄ набуло офіційне визнання ролі громадянського суспільства у становленні стабільних моделей соціальної демократії. О. Михайловська зазначає, що формальним підтвердженням такого визнання є ухвалення урядами країн ЦСЄ низки документів, у положеннях яких окреслено ідею важливості інституціоналізації взаємовідносин між «першим» (державним) і «третьім» (громадянським) секторами [7].

Доцент Г. Калінічева підкреслює: «Саме ухвалення різними державними інституціями стратегічних документів із питань підтримки діяльності «третього сектору», а також створення умов для розвитку механізмів та інструментів їх реалізації демонструють позицію офіційної влади щодо ролі громадянського суспільства, закладаючи підвалини для конструктивного діалогу з його організаціями. Зазвичай ці документи мають на меті, по-перше, сприяння активізації участі громадян у політичному житті, а по-друге, – створення механізмів співробітництва, які зменшували б навантаження на державні органи в галузі надання певних послуг населенню та закладали принципи подальшого партнерства. Упродовж останніх років у кожній зі згаданих країн «молодої демократії» було ухвалено ті чи інші стратегічні політичні документи, які регулювали відносини держави та інститутів громадянського суспільства. Серед них – односторонні стратегії (Угорщина, Польща, Чехія), двосторонні угоди між парламентом та ІГС (Естонія), угоди ІГС з урядом і парламентом (Латвія). Суспільно-політичний розвиток країн детермінував перегляд або оновлення цих документів» [3].

Моніторинг державної політики щодо розвитку громадянського суспільства здійснюють об'єднані комітети (ради), парламент (особливо в Естонії та Латвії), урядові бюро (в Чехії, Естонії, Латвії), бюро відповідального міністерства (в Угорщині, Польщі) [9]. Проте якщо в Угорщині розроблення такої політики децентралізоване, а отже, кожне міністерство має готувати власний план співпраці з ІГС, то в Латвії й Польщі центральна влада ставить перед окремими міністерствами конкретні завдання, після виконання яких ці структури повинні представити відповідні звітні документи.

Контроль за цільовими податковими відрахуваннями, здійснюваними на основі так званих відсоткових законів в Угорщині, Латвії та Польщі, покладається на міністерства фінансів, аудиторські палати, податкові органи, моніторингові установи ЄС, прокуратуру (в Угорщині), недержавні установи («парасолькові» організації в Естонії та Латвії – Мережа естонських неприбуткових організацій та Громадянський альянс Латвії) [9].

Механізм співробітництва між інституціями громадянського суспільства та державною владою в Латвії окреслено в Меморандумі про співпрацю недержавних організацій та кабінету міністрів, підписаному у 2005 році прем'єр-міністром та представниками ІГС. Станом на вересень 2013 року цей документ підписали понад 350 громадських організацій, адже можливість приєднатися до нього залишається відкритою для всіх неурядових організацій. Механізмом його реалізації й моніторингу стала Рада з реалізації, до складу якої входять представники організацій громадянського суспільства та уряду [3].

Ухвалена у 2006 році Декларація про розвиток громадянського суспільства в Латвії та співпрацю з неурядовими організаціями сприяє налагодженню співробітництва між Сеймом та ІГС Латвії. Ухвалена у 2008 році Політична програма зміцнення громадянського суспільства на 2008–2012 роки, окрім ґрунтового й докладного аналізу ситуації в «третьому секторі», встановлювала для останнього й щорічні відсоткові та кількісні цільові показники. Головною метою «Вказівок до політики зміцнення громадянського суспільства на 2005–2014 роки» стала його розбудова, просування демократії, зміцнення та мобілізація соціального капіталу.

На переконання А. Халецького, Естонська концепція розвитку громадянського суспільства (далі – Концепція) – це унікальний у межах ЦСЄ політичний документ про співпрацю між урядом та ІГС, де визначено:

- взаємодоповнювальну роль органів державної влади та громадських організацій;
- принципи їхньої співпраці;
- механізми та пріоритети співробітництва [2].

Концепція – угода публічно-правового типу, ухвалена парламентом Естонії у 2002 році, – почала реалізовуватися вже наступного. Урядовим органом, відповідальним за реалізацію Концепції, призначено Міністерство внутрішніх справ. Регулярно (раз на два роки) проводяться парламентські слухання з питань реалізації Концепції [2].

У лютому 2012 р. уряд Литви затвердив Програму вдосконалення державного управління на 2012–2020 роки, яка має на меті забезпечити відкритість для громадського суспільства процесів державного управління і заохочувати громадськість до активної участі в них. У програмі викладені конкретні цілі для реалізації цієї мети, спрямовані на поліпшення доступу до інформації, підвищення доступності послуг для населення в Інтернеті, сприяння залученню громадськості до законотворчих процесів, а також до підвищення якості послуг, що надаються населенню органами державної влади. Відповідно до Програми, Литва протягом 2012–2020 років зобов'язується розвивати відкриті ініціативи уряду стосовно забезпечення високого рівня підзвітності органів державного управління перед громадськістю шляхом опублікування інформації щодо законотворчої та оперативної діяльності влади, яка має значення для громадянського суспільства. Будуть вжиті зусилля для забезпечення якості донесення цієї інформації до громадськості (тобто вона має бути ясною за змістом і прийнятною за формою) [1, с. 14–15].

Академік Ф. Рудич зауважує: «Як переконує досвід реалізації державної політики підтримки розвитку організацій громадянського суспільства в цих країнах, успішна співпраця та вдала реалізація політики – різні речі. Хоча ефективне співробітництво – необхідна передумова успішного втілення політики, воно є не єдиним вагомим чинником. Через різноманітність організацій «третього сектору» відмінними є і їхні очікування, а також практична цінність від взаємодії. Найважливіший із засвоєних цими країнами уроків полягає в тому, що створення робочих взаємовідносин у рамках співробітництва за схемою «влада – громадянин – громадянське суспільство» потребує часу та наполегливості, виваженості та взаємної зацікавленості» [9].

Висновки. П'ять базових принципів, сформульованих Європейською комісією, які лежать в основі демократії та належного управління: державні інституції повинні працювати більш відкрито; ефективність програмних заходів ЄС залежить від забезпечення широкої громадської участі; чітко визначені ролі і відповідальність різних сторін у законодавчому та виконавчому процесах; програмні заходи мають бути ефективними, своєчасними і приносити необхідні результати на основі чітко поставлених завдань; заходи і дії мають бути послідовними і добре зрозумілими.

Європейська та національна практика співпраці органів публічної влади з інститутами громадянського суспільства виявила наступні основні тенденції: активні громадяни відіграють важливу роль у сучасному політичному процесі; громадянське суспільство виступає ефективним та конструктивним партнером, який вносить конструктивні й добре збалансовані зауваження та пропозиції.

Аналіз досвіду країн ЦСЄ у сфері розбудови інститутів громадянського суспільства доводить, що складовим елементом демократичного суспільства є громадянська активність – ініціативна і добровільна участь людей у виробленні політики на різних рівнях і в різних сегментах життєдіяльності суспільства. Тому вітчизняні державні інституції мають підтримувати громадські ініціативи, створюючи сприятливі умови для їх впровадження та реалізації.

Література.

1. Досвід взаємодії державних органів країн світу з інститутами громадянського суспільства, залучення громадськості до формування та реалізації державної політики, протидії корупції, забезпечення електронного урядування. Законодавчі норми, практика та національні особливості взаємин між владою та громадянським суспільством. - Міністерство закордонних справ України, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf
2. Халецький А. В. Зарубіжний досвід сприяння розвитку громадянського суспільства // Державне управління: удосконалення та розвиток. - 2012. - № 11.
3. Калінічева Г. Державна політика підтримки розвитку організацій громадянського суспільства в країнах ЦСЄ // Віче. – 2013. - № 20.
4. Лендєл М. Визначення оптимального розміру муніципалітетів у постсоціалістичних країнах Центрально-Східної Європи: роль європейських норм місцевого самоврядування // Вісник Наукового інформаційно-аналітичного центру НАТО Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника / за заг. ред. О. Білоуса. - Івано-Франківськ: Гостинець, 2008.
5. Матяж С. В. Європейський досвід розвитку та функціонування інститутів громадянського суспільства // Наукові праці ЧДУ. - 2014. - Вип. 218; Том 230. - С. 28–31.
6. Міжнародна практика заходів, спрямованих на зміцнення довіри між державою та організаціями громадянського суспільства: дослідження / Координатор проєктів ОБСЄ в Україні. – Київ, 2010.
7. Михайловська О. Проторована дорога, третій шлях чи манівці // Віче. 2006. № 13–14. С. 34–38.
8. Основні засади діяльності прес-служб органів державної влади та місцевого самоврядування: світовий та український досвід: наук.-метод. видання / за наук. керівн. О. С. Поважного. Донецьк: Донецький держ. ун-т управління, 2011. - 107 с.
9. Рудич Ф. Політичний режим і народовладдя: методологічний контекст // Віче. - 2011. - № 18. - С. 21–26.
10. Ткаченко І. Громадянське суспільство і Європейський Союз: функціонування й співпраця // Віче. – 2015. - № 2.

References.

1. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2012), “Experience of Interaction between Global Public Authorities and Civil Society Institutes, Involvement of the Public in Formation and Implementation of State Policy, Corruption Resistance, and Ensuring E-Governance. Legislation, Practice and National Peculiarities of the Relations between Government and Civil Society”, available at: http://www.ogp.gov.ua/sites/default/files/library/Dosvid_OGP-MFA.pdf (Accessed 15 Aug 2019).
2. Khaletskyi, A. V. (2012), “Foreign Experience in Promoting the Development of Civil Society”, *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, vol. 11, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=546> (Accessed 15 Aug 2019).
3. Kalinicheva, H. (2013), “State Policy to Support the Development of Civil Society Organizations in Countries of Central Eastern Europe”, *Viche*, vol. 13.
4. Lendel, M. (2008), “Determination of the Optimal Size for Municipalities in Post-Socialist Countries of Central and Eastern Europe: the Role of European Norms at Local Self-Government”, *Visnyk Naukovoho informatsiino-analitychnoho tsentru NATO Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka*, available at: https://www.researchgate.net/publication/348327229_Viznacenna_optimalnogo_rozmiru_municipalitetu (Accessed 15 Aug 2019).
5. Matiazh, S. V. (2014), “European Experience of the Development and Operation of Civil Society Institutes”, *Naukovi pratsi ChDU*, vol. 218, no. 230, pp. 28–31.
6. OSCE (2010), *Mizhnarodna praktyka zakhodiv, spriamovanykh na zmitsnennia doviry mizh derzhavoiu ta orhanizatsiiami hromadianskoho suspilstva doslidzhennia* [International Practice of Measures Aimed at Strengthening Trust between the State and Civil Society Organizations. Research], Koordynator proektiv OBSIe v Ukraini, Kyiv, Ukraine.
7. Mykhailovska, O. (2006), “Proved Road, Third Way or Bypass”, *Viche*, vol. 13-14, pp. 34–38.
8. Povazhnyi, O.S. (), *Osnovni zasady diialnosti pres-sluzhb orhaniv derzhavnoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia: svitovyi ta ukraïnskyi dosvid* [Basic Principles of Press Services Activity at Public Authorities and Local Self-Government: Global and Ukrainian Experience], *Donets'kyj derzh. un-t upravlinnia*, Donetsk, Ukraine
9. Rudych F. (2011), “Political Regime and Democracy: Methodological Context”, *Viche*, vol. 18, pp. 21–26.
10. Tkachenko I. (2015), “Civil Society and the European Union: Functioning and Cooperation”, *Viche*, vol. 2.